

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь - бакалавр

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ-СИРІТ
ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальності 231 Соціальна робота

Завгородня Олександра Олексіївна

Керівник Романова Н. Ф.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент Дума Л.П.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2020 р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

	ст.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	8
1.1 Особливості соціально-психологічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	8
1.2 Підходи та програми з формування життєвих навичок у дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: міжнародний досвід....	14
1.3 Досвід державних та недержавних організацій з формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	20
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	25
2.1 Час і місце проведення дослідження.....	25
2.2 Етапи проведення дослідження.....	26
2.3 Процедура проведення дослідження.....	27
2.4 Методи та інструменти дослідження.....	28
2.5 Характеристики вибірки дослідження.....	30
2.6 Етичні засади та труднощі дослідження.....	36
2.7 Концептуалізація та операціоналізація понять.....	36
РОЗДІЛ 3 СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	38
3.1 Основні проблеми і потреби у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	38
3.2 Життєві навички, які необхідні для самостійного життя у дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	44

3.3 Необхідні умови для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та бар'єри щодо їх запровадження.....	50
ВИСНОВКИ.....	54
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	63

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЦСССДМ – центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

КМЦССДМ – Київський міський центр для сім'ї, дітей та молоді

ССД – служба у справах дітей

ГО – громадська організація

МБФ – міжнародний благодійний фонд

UNICEF – Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

ЦСПР – центр соціально-психологічної реабілітації

ВСТУП

Існує багато досліджень, які описують соціальний портрет дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з акцентом на їхні проблеми та потреби. Найчастіше науковці та експерти вказують на брак соціально-психологічних компетентностей, які дають змогу дитині успішно долати труднощі повсякденного життя й адаптуватися до нових умов. Йдеться, в першу чергу, про проблеми адекватної самооцінки, ризикованої поведінки, низького рівня самоконтролю, проявів негативних емоцій, соціальну комунікацію, конфлікти, брак критичного мислення тощо.

Деякі дослідники (Роменська Т.Г., 2014) вказують на те, що всі ці проблеми можна вирішити тільки за умови запровадження відповідного навчання для оволодіння необхідними правилами поведінки, програм догляду, які передбачають засвоєння норм поведінки одночасно з нормами спілкування з дорослими та організації позитивної соціальної комунікації з однолітками (чи дітьми іншого віку) для засвоєння правил дитячої субкультури.

Вирішення зазначених проблем потребує формування відповідних навичок, які визначаються науковцями як сформоване уміння або здобута звичка шляхом певних вправ або практичних занять.

Відповідно, життєві навички – це якості та вміння особистості, потрібні для повноцінного розвитку, життєвого успіху, безпеки та збереження фізичного і психічного здоров'я (Піроженко, О. Ю., Хартман, К. В., Палієнко, М. В., Павленко, 2016).

Реформа деінституалізації актуалізувала соціальну значущість формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як важливу умову для успішної соціалізації у майбутньому. Адже, згідно зі статистичними даними, 90% випускників інтернатних закладів зовсім не готові до самостійного життя, 50% ризикують бути у конфлікті з законом, а 23% стають бездомними (Міністерство соціальної політики, 2019).

В сучасній науковій літературі доводиться думка про неспроможність повноцінного розвитку й виховання дітей в інтернатних закладах. На думку дослідників, такі діти відрізняються від своїх ровесників, які проживають у своїх сім'ях, значною неврівноваженістю поведінки, зниженням пам'яті; низькою соціальною активністю; невмінням спілкуватися; у них удвічі нижчий рівень самостійності. Спостерігається вища агресивність; мають місце спотворені уявлення щодо ролі чоловіка та жінки у родині, які спричинені відсутністю позитивного стереотипу сім'ї; слабка правова культура та, відповідно, невміння відстоювати власні права (Антонова-Турченко О. Г., Волинець Л. С., Іванова І. Б., 2008; Панок В. Г., 2011).

Окремої уваги фахівців, які працюють з дітьми в інтернатних закладах потребує робота з емоціями, страхом перед дорослими, депресією, відставанням у фізичному та віковому розвитку, схильністю до бродяжництва тощо. Одночасно, науковці зазначають, що такі діти доволі часто не розуміють цінності, норми і правила суспільства (середовища життєдіяльності), в якому їм доведеться жити та реалізовувати себе (Зінченко А.Г., Комарова Н.М., Романова Н. Ф., 2013; Павленко А. С., 2018).

Отже, відповідно до проаналізованої літератури, питання формування життєвих навичок має багато недоліків та потребує більш детального дослідження, що свідчить про актуальність даної роботи.

Мета дослідження – проаналізувати умови для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Об'єкт: життєві навички у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет: умови формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно із поставленою метою були розроблені **наступні завдання:**

1) Проаналізувати теоретичні аспекти формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в науковій літературі;

2) Виявити актуальні проблеми і потреби у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) Визначити базові життєві навички, які необхідні для успішної соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та бар'єри щодо їх запровадження;

4) Розробити практичні рекомендації «Створення умов для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1 Особливості соціально-психологічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Для забезпечення повноцінного та гармонійного розвитку дитини необхідна сім'я, у якій формуються позитивні емоційні стосунки, забезпечується належний догляд та увага, а виховання відбувається відповідно до вікового розвитку, індивідуальних потреб і можливостей дитини. Саме у родині вибудовуються світогляд та моральні орієнтири дитини, формуються вміння та навички, необхідні для успішної адаптації й соціалізації. Однак, коли дитина через складні життєві обставини втрачає можливість перебувати у колі родини, то змінюється не тільки звична система батьківського виховання, але й весь процес соціального становлення, який пов'язаний уже з інституційною системою виховання на час перебування в інтернатних закладах.

Окремо слід окреслити саме ті проблеми, з якими діти найчастіше потрапляють у інтернатні заклади. Як правило, це психологічні та фізичні травми, які виникають через випадки домашнього насильства, відсутністю любові, уваги та турботи з боку батьків (Kaur, R., Vinnakota, A., Panigrahi, S., & Manasa, R.V., 2018).

Проживання дітей у родинях, де існують напружені або порушені стосунки з батьками призводить до сімейної депривації, тобто до неможливості засвоєння досвіду сімейного життя та рольових установок спілкування в родині. Тому сімейну депривацію вважають негативним чинником для розвитку та становлення особистості дитини.

Для характеристики стану дітей, які зазнали сімейної депривації існують різні варіанти класифікацій (Кізь О. Б., 2018). Кожна з таких класифікаційних

груп характеризується певними ознаками та надає більш широку інформацію про стан дитини в умовах інтернатного виховання (див. рис. 1.1.1):

Таблиця 1.1.1

Класифікація стану дітей, які зазнали сімейної депривації

№ п/п	Назва групи	Зміст
1	Соціальна гіперактивність	діти легко йдуть на контакт, спілкування характеризується поверховістю та непостійністю, вони проявляють демонстративну поведінку, цікавляться всім навколо, соціальний інтерес переважає над інтересом до ігор та речей, не простежується ні схильності до агресії, ні схильності до провокації.
2	Соціальна провокація	простежуються постійні та грубі порушення дисципліни, агресивність, бійки, крадіжки, бродяжництво, пропуск шкільних занять, дихотомічні контрастні емоційні прояви, інфантильність, втечі з місця перебування, знущання над молодшими.
3	Пригніченість	апатичність, пасивність у соціальному оточенні, регресивні тенденції на всіх вікових етапах розвитку, інтерес до речей переважає над соціальним, такий стан ускладнює діагностику, що іноді призводить до зарахування дітей до групи з розумовими розладами.

4	Компенсаторна поведінка	характеризується ненаситністю в їжі, ранніми сексуальними зв'язками, проявом нарцисизму, розладами аутистичного спектру.
5	Пристосування	легко пристосовуються до нових умов перебування, стійкі до несприятливих життєвих обставин, знаходять внутрішні резерви для розвитку, налагоджують стійкі емоційні стосунки з окремими людьми, гарно контактують з іншими дітьми та навчаються, спокійно і стримано вступають у контакт з новими людьми, часто є «улюбленцями персоналу».

Серед найбільш поширених причин інституалізації дітей є те, що родина у якій виховуються діти перебуває у складних життєвих обставинах. Стосовно характерних ознак дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, то виділяють наступні найбільш поширені: проблеми у взаємовідносинах з батьками та з однолітками, проблеми з навчанням, занедбаний вигляд, проблеми зі здоров'ям, проблеми у спілкуванні з дорослими. В свою чергу все це провокує ризиковану поведінку, а саме негативні прояви, конфлікти, агресія, куріння, вживання алкоголю, що призводить до непорозумінь з батьками, родичами, вчителями, однолітками.

Оскільки основними потребами дітей є любов, увага, повага, дружба підтримка з боку членів родини, коли діти не мають можливості задовольнити ці потреби, то починають привертати увагу асоціальної поведінкою. Все це через неспроможність батьків ефективно виконувати батьківські обов'язки та задовольняти базові потреби, потреби у любові та безпеці та інші рівні потреб дітей (Зінченко А.Г., Комарова Н.М., Романова Н.Ф., 2013).

Основні характеристики дитини, яка зазнала сімейної депривації вивчалися широким колом науковців, які визначили найбільш характерні наступним чином:

- a) уповільнений темп психічного розвитку (Mukhamed Rakhimov, 2006);
- b) низький рівень IQ (Bardyshevskaya & Lebedinsky, 2003);
- c) емоційні та регуляторні розлади (Koltinova, 2013);
- d) нестабільна та неадекватна самооцінка (Karnaukh, 2006);
- e) тривожність та неприязнь до дорослих (Mikhailova, 2004; Chuprova, 2007; Shvets, 2011);
- f) низький соціометричний статус у групі однолітків (Muhammad Rahimov, 2008);
- g) погані навички самоконтролю та соціально прийнятної поведінки (Savkova, 2013);
- h) викривлена ідентичність та сприйняття образу родини (Shubina, Shulga & Tatarenko, 2013).

Тож, велика кількість дитячих проблем виникають у результаті негативного впливу сім'ї, серед яких: незадовільний загальний розвиток, складні психологічні стани, ризикована поведінка. Стосовно найбільш поширених проблем виділяють: схильність до агресії, емоційно нестійкий стан, занижена самооцінка, страх перед дорослими, схильність до депресії, асоціальна поведінка, відставання у фізичному та віковому розвитку, схильність до бродяжництва, правопорушень (Зінченко А.Г., Комарова Н.М., Романова Н.Ф., 2013).

Загалом вважають, що діти, яким не вистачає батьківської підтримки та піклування, стикаються з великими проблемами у повсякденному житті та потребують великих зусиль, щоб впоратися зі стресовими ситуаціями в різних областях життя (Kaur, S., & Rani, C., 2015).

Крім цього, такі діти мають значні проблеми у формуванні міжособистісних стосунків, у них розвивається відчуття незахищеності, яке характеризується емоційною незрілістю, егоїзмом та проблемами з ідентичністю (Abdel Hakeem, N., Abu Bakr, O., & Hassan, M., 2018).

Окремого розгляду потребує вивчення соціально-психологічного стану дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування вже безпосередньо під час їх перебування в інтернатних закладах.

Недостатня активність у різних сферах життя, яку не в змозі забезпечити інтернатний заклад, відсутність повноцінних емоційних контактів з близькими людьми чи важливими дорослими призводить до емоційної лабільності, тривожності та погіршення психічного стану. Постійне перебування дитини в ізольованому комунікативному полі, чітка регламентація розпорядку дня, мінімальне задоволення потреб знижують потенціал до формування активного та оптимістичного ставлення до життя (Павленко А. С., 2018).

Особливістю соціалізації дітей, що перебувають в інституційних формах виховання є заміщення одного з основних інститутів соціалізації – родини – установою, тому передачу життєвого, соціального досвіду здійснює саме колектив закладу та оточення однолітків.

Досвід випускників інтернатних закладів ілюструє, що в них недостатньо сформована готовність до самостійного життя, не вироблені деякі необхідні життєві навички побутового характеру, відсутність фінансової грамотності, існують суттєві труднощі в спілкуванні з оточуючими, спостерігається невміння протистояти асоціальним явищам, мають місце труднощі у побудові своєї сім'ї та особистому житті (Бережна, Л., 2013).

Отже, в умовах інтернатних закладів соціально-психологічний розвиток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ускладняється негативним життєвим досвідом, незадовільними умовами інтернатного виховання, порушенням соціальних контактів, недостатньою увагою, турботою та опікою з боку дорослих.

Відповідно до цього виділяють основні причини порушення соціальної адаптації дітей - складнощі у первинній соціалізації через нестачу позитивного прикладу сімейних стосунків, порушення функціонування соціальних інститутів в умовах інтернатного виховання - пов'язаних з соціалізацією, вихованням та

навчанням дітей. Процеси соціальної та психологічної депривації та дезадаптації в умовах великих інституцій та особливостей виховних процесів в інтернатах, зумовлюють не адаптованість та відсутність самостійності у дітей, низький рівень самооцінки та життєвих навичок обумовлюють складнощі у подальшій інтеграції у суспільство (Дідник Н. М., 2016).

Діти, які виховуються в інтернатних установах, але мають досвід життя в сім'ї, впевненіші, ніж діти, які не мають такого досвіду. У підлітків-сиріт, які не мали досвіду життя в сім'ї, є гостра потреба захищатися більше, ніж у інших (Shulga, T. I., Savchenko, D. D., & Filinkova, E. B., 2016).

Отже, проведений аналіз наукової літератури свідчить, щодо найбільш поширених проблем з якими стикаються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування відносяться: високий ризик виникнення серйозних психічних та поведінкових проблем (депресія, тривожність), проблеми у подоланні стресу, низький рівень комунікації та соціальної адаптації, низька самооцінка, незадовільні соціально-побутові навички, низька мотивація до участі в прийнятті рішень тощо.

1.2 Підходи та програми з формування життєвих навичок у дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: міжнародний досвід

У всьому світі зростає попит на програми по формуванню життєвих навичок у дітей та підлітків, що опинились у складних життєвих обставинах, щоб допомагати їм при подоланні труднощів в різних сферах життя. Адже наявні щоденні виклики пов'язані із переходом у подальше самостійне життя.

Життєві навички – «це підхід до зміни поведінки або розвитку поведінки, покликаний вирішити баланс у трьох напрямках: знання, ставлення та навички» (Gould, D., & Carson, S., 2008). Такі міжнародні організації, як ЮНІСЕФ, зазначають про десять основних життєвих навичок, які важливі для розвитку дітей (див. рис. 1.2.1):

ЮНІСЕФ, 2012

Рис 1.2.1 Основні життєві навички за даними ЮНІСЕФ

Тобто, для формування життєвих навичок слід звернути увагу на необхідність розвитку психосоціальних компетенцій та міжособистісних

навичок, які повинні допомагати приймати правильні рішення, вирішувати проблеми, критично та творчо мислити, ефективно спілкуватися, будувати здорові стосунки, співпереживати іншим та справлятися зі стресом.

Загалом, усі життєві навички (соціальні, емоційні, когнітивні, поведінкові) відіграють важливу роль у забезпеченні особистого та соціального успіху дитини (Nasheeda, A., Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B., 2019).

Науковцями та практиками пропонуються наступні підходи та види діяльності для формування життєвих навичок у дітей:

1) Обговорення в класі: діяльність, що надає дітям можливості навчитися та практикувати звернення один до одного у вирішенні завдань. Дозволяє дітям поглибити своє розуміння теми та персоналізувати свій зв'язок із нею. Розвиває вміння слухати, формувати та відстоювати власну позицію та співпереживання.

2) Мозковий штурм: дозволяє дітям швидко та спонтанно генерувати ідеї. Допомагає учням використовувати свою уяву і мислити поза рамками. Ефективний для початку дискусій, адже група може творчо генерувати ідеї. Важливо оцінити плюси і мінуси кожної ідеї або класифікувати ідеї за певними критеріями.

3) Рольові ігри: залучається вся група, також надається стратегія для розвитку практичних навичок; переживання, яке допоможе впоратися з потенційною ситуацією в реальному житті; відбувається посилення емпатії до інших та їхньої точки зору і підвищення розуміння власних почуттів.

4) Групова робота: такі групи корисні, коли час обмежений, оскільки це максимально збільшує вклад дітей. Дозволяє підліткам взаємодіяти та краще знати один одного, що певним чином покращує навички організації командної роботи.

5) Навчальні ігри та симуляції: це сприяє активному навчанню та продуктивній дискусії, оскільки учасники наполегливо працюють, щоб виграти та довести переваги власної стратегії. Вони вимагають комбінувати отриманні знання, погляди та вміння, дозволяють перевірити припущення та здібності у відносно безпечному середовищі.

6) Аналіз ситуації та тематичних досліджень: це дає можливість проаналізувати, дослідити, виклики, дилеми та безпечно перевірити рішення; надання можливостей для спільної роботи в групах, обміну ідеями, новими знаннями, розуміння та сприяння баченню речей та шляхів вирішення проблем по-іншому.

7) Тематичні дослідження - це як потужні каталізатори для роздумів та обговорень. Залучення до цього процесу мислення; діти вдосконалюють власне, критичне мислення, навички прийняття рішень. Це також дає можливість зіткнутися з ризиками або будь-якими викликами та знайти способи впоратися з цим.

8) Сторітелінг: Може допомогти учням думати про реальні проблеми та розвинути навички критичного мислення, творчі навички у формулюванні історій, допомагає взаємодіяти, щоб розповідати історії. Це також підвищує увагу, концентрацію, навички слухання та розвиває терпіння та витривалість.

9) Дебати: надає можливість вирішити певну проблему глибоко та творчо.

Усе це дозволяє дітям навчитися відстоювати власну позицію та практикувати навички критичного й творчого мислення (Prajapati, R., Sharma, B., & Sharma, D., 2017).

На сьогодні впроваджується багато різних програм для формування життєвих навичок дітей та молоді. Для прикладу, «Програма позитивних життєвих навичок підлітків» (PALS), заснована на когнітивно-поведінковому втручанні, що має на меті змінити поведінку шляхом вдосконалення соціальних навичок (Tuttle, Campbell-Heider, & David, 2006). Ця Програма складається з 25 сеансів з формування когнітивних та поведінкових навичок, які розділені на п'ять підрозділів, що складаються з базового спілкування, мережеских навичок, когнітивних навичок, навичок розв'язання проблем та впевненості (Campbell-Heider et al., 2009). Дослідники стверджують, що Програма PALS виявилась ефективною для підлітків у їх повсякденному житті (Campbell-Heider et al., 2009; Tuttle et al., 2006).

Інша Програма IPSY ґрунтується на інформаційній та психосоціальній компетентності, яка забезпечує стабільність та захист дітей. Вона створена як універсальна шкільна програма життєвих навичок, яка має на меті зменшити споживання алкоголю та тютюну в підлітковому віці (Weichold, 2014; Wenzel et al., 2009). Цю програму (IPSY) характеризує поєднання навичок внутрішньо- та міжособистісного життя та навичок з профілактики вживання наркотичних речовин. Вона формує позитивну поведінку за рахунок створення підтримуючого середовища та надання інформації з профілактики наркотичної, алкогольної, тютюнової та інших залежностей (Weichold, 2014).

Загалом, у багатьох країнах світу саме Програма IPSY вважається ефективним втручанням проти вживання тютюну та наркотиків серед підлітків (Giannotta & Weichold, 2016; Weichold & Blumenthal, 2016; Weichold et al., 2016; Wenzel et al., 2009).

Програма «Fit and Strong for Life», була розроблена Ahrens-Eipper у 2002 р. таким чином, щоб усі навчальні модулі з формування життєвих навичок підходили як для початкових, так й середніх класів (Cina et al., 2011). Програма «Fit and Strong for Life» охоплює такі теми, як навички спілкування, подолання стресу та контроль емоцій, формування стабільної самооцінки, емпатії, навички опору негативним явищам, прийняття оптимальних рішень, навички критичного мислення (Cina et al., 2011).

Інша програма «Lions Quest», була розроблена Wilms and Wilms у 2004 р., та спрямована на попередження зловживання наркотичними речовинами, алкоголю та тютюну (Menrath et al., 2012). Ця програма була орієнтована на дітей середньої школи за такими темами, як самооцінка, самоефективність, контроль емоцій, прийняття рішень, внутрішні та міжособистісні стосунки.

Обидві програми виявились ефективними для зниження рівня вживання тютюну, алкоголю, наркотиків, але не було виявлено жодного впливу на розвиток поведінки, пов'язаної зі здоров'ям, соціальним компетенціями, самоефективності чи загального поліпшення поведінки (Cina et al., 2011; Eisen, Zellman, & Murray, 2003; Menrath et al., 2012).

Навчання життєвим навичкам за Програмою LST зосереджується на поведінці зловживання наркотиками серед підлітків. Основна мета програми - надання альтернатив ризикованій поведінці, а не просто надання інформації про алкоголь, наркотики та куріння. Програма навчання життєвих навичок розроблена для того, щоб навчити підлітків необхідним навичкам для протистояння впливам однолітків на вживання наркотиків, алкоголю та тютюну. Завдяки діяльності з формування навичок підлітки розвивають самооцінку та впевненість у собі, щоб ефективно впоратися зі стресом і тривогою (Griffin & Botvin, 2014; Scheier, Epstein, & Doyle, 2002).

Програма комплексної сексуальної освіти (CSE) має на меті зменшити ризиковану поведінку та покращити здоров'я та добробут молоді (ЮНФПА, 2015). Зміст цієї програми включає вивчення питань з репродуктивного здоров'я та статевого дозрівання з можливістю розвивати позитивне ставлення, цінності та формувати життєві навички, такі як міжособистісна та внутрішньоособистісна комунікація, прийняття рішень та асертивні навички (Nasheeda, A., Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B., 2019).

Заслужовує на увагу у цьому аспекті досвід Малайзії, де було проведене дослідження, яке ілюструє, що у дітей та підлітків, вихованих в інституційних закладах, значно підвищується ризик виникнення психічних і поведінкових проблем (до семи разів більше, ніж у їх однолітків). Опираючись на отримані дані була запроваджена програма покращення емоційного та поведінкового здоров'я підлітків. Вона складалася із 20-ти навчальних сесій по 2 модулі в кожній, перед кожним модулем учасникам повністю пояснювали мету, деталі та етапи діяльності. Сеанси інтервенції приймали різні форми, такі як рольові ігри, форум-театр, різні форми арт-терапії, проведення сеансів запитань і відповідей, а також проведення групових дискусій. В цілому результати показали, що Програма мала суттєвий вплив на зниження рівня емоційних проблем (тривоги, депресії та стресу) серед учасників дослідження. Тому результати цього дослідження показали, що Програму втручання можна запровадити як

ефективний план покращення емоційного здоров'я та самооцінки серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Як і в інших програмах, запроваджених ВООЗ та ЮНІСЕФ, програма формування життєвих навичок є економічно вигідною та простою у адмініструванні тренерами, не вимагаючи спеціальних інструментів.

Отже, проведений аналіз міжнародних програм та підходів з формування життєвих навичок свідчить, що основний фокус уваги зроблено на копінг механізми боротьби зі стресом, опір шкідливим звичкам, контроль емоцій, прийняття оптимальних рішень, розвиток соціальних та комунікативних навичок. Їх запровадження може суттєво покращити психологічний, фізичний, моральний стан дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування для подальшої соціалізації та інтеграції в суспільство.

1.3 Досвід державних та недержавних організацій з формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

Серед державних закладів, які активно займаються формуванням життєвих навичок серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування слід назвати, в першу чергу, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ). Відповідно до Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї дітей та молоді (Постанова Кабінету Міністрів від 1 серпня 2013 р. № 573) в залежності від рівня підпорядкування виділяють такі завдання, які реалізуються:

- на рівні регіонального Центру: превентивна діяльність стосовно виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують такої допомоги; формування відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків; запобігання вилучення дитини з сім'ї; створення умов для повернення дитини до біологічної родини.

- на рівні місцевого Центру: навчання наставників та організація наставництва для дітей, які знаходять в інституційних формах виховання; соціальний супровід та превентивна діяльність з профілактики сімейного неблагополуччя; підготовка до самостійного життя шляхом соціально-психологічної адаптації та реінтеграції у суспільство дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для аналізу практичної роботи з цієї проблематики було розглянуто звіт КМЦСССДМ за 2016 р. та виявлено, що діти з інтернатних закладів, які пройшли відповідні заняття з соціальними працівниками оволоділи: навичками самообслуговування, установили/відновили стосунки з біологічними родичами, були підготовлені до самостійного життя, підвищили соціальну активність (участь у гуртках, секціях, творчій діяльності, підвищення показників у навчанні). Серед основних проблемних питань, що турбують дітей-сиріт та дітей

позбавлених батьківського піклування зазначається про відсутність житла, потреба у ремонті житла; низький рівень соціальної адаптації (для випускників інтернатних закладів); потребу в оформленні документів (паспорту, документів на соціальні пільги); психологічні проблеми.

Інша державна установа, яка працює з дітьми даної соціальної групи – Служба у справах дітей (далі – ССД). Основні завдання відповідно до Типового положення визначаються наступним чином: регулювання державної політики з питань сім'ї, здійснення соціального захисту дітей та сімей з дітьми, превенція дитячої бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень; забезпечення прав дітей та дотримання пріоритету у сімейних формах виховання; контроль умов проживання та виховання дітей у інтернатних закладах для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; сприяння розвитку різних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Положення «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», № 20/95-ВР, від 09.02.2017).

У підпорядкуванні ССД знаходяться Центри соціально-психологічної реабілітації (далі – ЦСПР), які особливу увагу приділяють психологічній, педагогічній, соціальній та корекційній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Відповідно до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, основними завданнями центру є: організація надання комплексної допомоги дітям: соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової; психолого-педагогічна корекція відповідно до індивідуальних потреб кожної дитини; реалізація права на освіту та забезпечення умов для здобуття дітьми освіти; подолання ризикованої та асоціальної поведінки шляхом формування у дітей власної життєвої позиції; організація трудового виховання та адаптації дітей з урахуванням їх потреб, можливостей та інтересів; розроблення методичних рекомендацій стосовно соціально-психологічної адаптації дітей.

Відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації ЦСПР аналізує стан педагогічної занедбаності дитини, надає соціально-психологічну допомогу, сприяє органам опіки та піклування у подальшому влаштуванні дітей, проводить роботу щодо встановлення місця проживання батьків, родичів, опікунів (піклувальників) дитини тощо (Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, №87-2004-п, від 12.02.19).

Окремо слід розглянути діяльність недержавних організацій у сфері формування життєвих навичок, які мають значний досвід у цій сфері. Зокрема, діяльність Міжнародного благодійного фонду (далі – МБФ) «Отчий дім» визначається у їхніх програмних документах «як об'єднання соціальних проектів комплексної реабілітації та виховання дитини з подальшою адаптацією до життя в умовах сім'ї з метою її повернення біологічну родину або підготовкою до усиновлення або виходу у самостійне життя, а надалі – інтеграцією в суспільство».

Так, наприклад, в цьому фонді працює програма для випускників інтернатних закладів «Крок до незалежності», де проводиться підготовка до подальшого самостійного життя шляхом підтримки та активної взаємодії з наставником. За основу взято основні проблеми та потреби дітей, які задовольняються шляхом розвитку необхідних умінь та навичок для самостійного життя. Також, в рамках цієї програми, здійснюється формування життєвих навичок, соціальних компетентностей необхідних для отримання освіти та працевлаштування. Допомога у побутових труднощах та проблемах здійснюється не тільки на базі фонду, але підтримка та навчання триває й після закінчення програми.

Також на базі фонду існує низка проектів спрямованих на соціалізацію, адаптацію та інтегрування дітей у суспільство через освітні програми з різним фокусом уваги: розвиток самостійності, формування життєвих навичок, розвиток комунікативних та соціальних навичок, професійне самовизначення,

розвиток духовної сфери, уміння приймати оптимальні рішення, опір шкідливим звичкам, підготовка до подальшого життя (Отчий дім, <http://www.o-dim.com/ru/>).

Варто розглянути досвід благодійної організації (далі – БО) «Надія і житло», яка організація працює над переходом від інституційних до сімейних форм виховання більше 20 років. Діяльність спрямована на законодавчі зміни, також організацією впроваджується проекти й програми, спрямовані на реалізацію права кожної дитини на виховання в сімейному середовищі.

Проект «Добре вдома» проводився з метою реформування інтернатного закладу, з одночасним розвитком комплексу послуг для сімей з дітьми на рівні громади. В результаті цього було створено Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Добре вдома» і Малий груповий будинок «Мій дім». Мета проекту – створити комплекс соціальних послуг на рівні громади, який дозволив би реалізувати право кожної дитини на виховання в сім'ї або в умовах, максимально наближених до сімейних.

Наразі в організації впроваджується ряд проектів спрямованих на навчання фахівців та прийомних батьків, батьків-вихователів. Також широко впроваджуються проекти з розвитку сімейних форм виховання у громадах, проекти створені для підтримки деінституалізації, у ході пілотних проектів з оцінки ситуації у будинках дитини розробляється рекомендації щодо їх реформування (БО «Надія і житло», <http://www.hopeandhomes.org.ua>).

Слід розглянути досвід організації «SOS Дитячі містечка», де основна діяльність спрямована на попередження сирітства в Україні, розвиток сімейних форм виховання для дітей, позбавлених батьківського піклування й підтримки молоді, яка виходить з інституційних форм виховання. Наразі організація здійснює п'ять основних напрямків роботи відповідно до яких розроблено програми: робота з родинами у кризі, з дітьми-сиротами, з молодими людьми з числа сиріт та з родин у кризі, з родинами, що постраждали від бойових дій на Сході України, адвокаційна діяльність задля покращення стану прав дітей в Україні.

В рамках програми роботи з молоддю було створено молодіжний центр покликаний сформувати готовність до подальшого самостійного життя. Шляхом формування життєвих навичок в різних сферах: профорієнтаційні, планування часу, особистого бюджету, раціонального використання коштів, створення сім'ї, збереження здоров'я, професійної підготовки, також учасники отримують підтримку наставників протягом 3-6 років становлення у самостійному житті (SOS Дитячі містечка, <https://sos-ukraine.org>).

Отже, розглянувши політику з формування життєвих навичок державних та недержавних організацій було визначено, що основним напрямком роботи є розвиток самостійності, професійне самовизначення, фінансова грамотність, розвиток комунікативних, соціальних навичок. Тож, можна побачити, що основний акцент стосується інтеграції та соціалізації дітей, а не на розвитку особистісних навичок.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Час та місце проведення дослідження

Дослідження проводилось у м. Києві протягом березня - травня 2020 р. на базі організацій, які надають послуги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування.

Для збору, узагальнення та аналізу інформації серед громадських організацій та благодійних фондів, які працюють з представниками досліджуваної групи, опитування проводилося за допомогою електронних Google Форм. Це пов'язано з особливими умовами карантину, які не дозволяють провести очні зустрічі з респондентами.

Основні критерії відбору організацій для опитування:

1. досвід роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
2. реалізація більше 2-х соціальних проектів/програм відповідної тематики;
3. наявність аналітичного матеріалу (звітів, фото, посібників, соціальної реклами) на сайті щодо результатів їх діяльності;
4. статистика по кількості дітей, яким було надано допомогу.

В результаті аналізу, відповідно до вищезазначених критеріїв, до списку було включено сім організацій:

1. ГО «Одна надія»
2. ГО «Національна дитяча рада»
3. Альянс «Україна без сиріт»
4. БФ «Зміни одне життя»
5. БО «Місто щасливих дітей»
6. НО «Усмішки»
7. МБФ «Життя з надлишком»

Однак, з усього списку означених організацій, на участь у проведенні дослідження погодились тільки дві організації: ГО «Національна дитяча рада» та ГО «Одна Надія». Зокрема, ГО «Одна Надія» приймала участь у поширенні анкети за допомогою електронних Google Форм серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки вони безпосередньо співпрацюють з дітьми нашої досліджуваної групи через програми наставництва. Тоді, як ГО «Національна дитяча рада» допомогли скласти список респондентів з числа випускників інтернатних закладів та надали дані фахівців для проведення напівструктурованих інтерв'ю.

2.2 Етапи проведення дослідження

Дослідження складалось з трьох етапів:

1) Перший етап (лютий-березень 2020 р.): проводився огляд наукових джерел вітчизняної та зарубіжної літератури, які стосуються проблематики формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На даному етапі було сформульовано мету та завдання відповідно до дизайну дослідження, визначено об'єкт та предмет дослідження, розроблявся відповідний інструментарій.

2) Другий етап (квітень-травень 2020 р.) передбачав проведення емпіричної частини дослідження, тобто поширення Google Форм; проведення напівструктурованих інтерв'ю з випускниками інтернатних закладів та фахівцями. Даний дизайн дозволяє провести зв'язок між минулими умовами інституційного виховання та прослідкувати вплив наявних змін спричинених реформою деінституалізації. За допомогою такого дизайну дослідження вдалось провести кореляційних зв'язок між минулими та наявними умовами виховання дітей та отримати думку фахівців стосовно перспектив та бар'єрів у формуванні життєвих навичок у дітей, відповідно до їх досвіду.

3) Третій етап (травень 2020 р.) передбачає аналіз та систематизацію інформації для обробки отриманих даних. Даний етап також включає

формулювання висновків та узагальнень відповідно до проаналізованої інформації.

2.3 Процедура проведення дослідження

У результаті опрацьованої наукової літератури було виявлено основні проблеми та потреби дітей у СЖО, які потім призводять до інституалізації дітей відповідно до чого був здійснений вибір методів дослідження та розроблено необхідний інструментарій. Після обговорення формальних умов проведення дослідження з випускниками інтернатних закладів та фахівців у даній сфері була отримана їхня згода на участь у дослідженні.

Відповідно до означеного інструментарію, 41 респондент заповнив Google Форм, яку поширювали організації, що працюють з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування. Орієнтовна тривалість заповнення вимагала 10-15 хв. Респонденти проходили анкету самостійно, комунікація відбувалась через електронну пошту. Хоча варто зазначити, що респонденти заповнювали Google Форм з дозволу організацій або інституцій, у яких вони перебували на момент проведення дослідження.

Також було проведено 8-м напівструктурованих інтерв'ю з випускниками інтернатних закладів з числа членів Національної дитячої ради та 5-ть інтерв'ю з фахівцями.

Стосовно напівструктурованих інтерв'ю з випускниками інтернатних закладів, то воно тривало 20-40 хвилин, після чого проводилося транскрибування.

Напівструктуровані інтерв'ю з фахівцями, які працюють як у державному так і недержавному секторі, тривало 50-60 хв, надалі також проводилося транскрибування. Фахівці представляли такі організації: Центр соціально-психологічної реабілітації, Служба у справах дітей, Адаптаційний центр при церкві, Денний центр для дітей у СЖО, Міський центр дитини. Тобто вдалося

опитати широке коло фахівців, які працюють на різних соціальних рівнях роботи з громадою.

2.4 Методи та інструменти дослідження

У роботі було використано наступні методи збору даних для отримання необхідної інформації: напівструктуровані інтерв'ю з випускниками-інтернатних закладів та фахівцями й опитування, шляхом заповнення електронної Google Форм з боку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Також було розроблено інструментарій дослідження, який включав в себе:

- 1) анкету для опитування дітей за допомогою електронної Google Форм (Додаток А);
- 2) гайд напівструктурованих інтерв'ю для випускників інтернатних закладів з числа членів Національної дитячої ради (Додаток Б);
- 3) гайд напівструктурованих інтерв'ю для фахівців у сфері роботи з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування (Додаток В).

Було обрано змішаний дизайн дослідження, оскільки це дозволяє, у повній мірі, вивчити особливості формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на етапі, коли вони ще проживали в родинному колі та, безпосередньо, на час перебування в інтернатних закладах. Крім цього, це дає можливість отримати думку фахівців з приводу перспектив та бар'єрів у формуванні життєвих навичок до та після реформи деінституалізації.

Анкета для опитування дітей за допомогою електронної Google Форм складається з 36 закритих та відкритих запитань з варіантами множинного вибору, вона поділена на кілька структурних блоків: проблеми та потреби дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування; найважливіші життєві

навички у чотирьох сферах: фізична, соціальна, психічна, духовна; форми та методи навчання; організації, які займаються формуванням життєвих навичок.

Анкета для опитування дітей за допомогою електронної Google Форм поширювалась серед організацій, які працюють у сфері допомоги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: ГО «Одна надія», ГО «Національна дитяча рада», МБФ «Життя з надлишком», БФ «Зміни одне життя», БО «Місто щасливих дітей», НО «Усмішки», Альянс «Україна без сиріт». З цих організацій найбільше посприяли поширенню анкети МБФ «Життя з надлишком», ЦСССДМ та групи прийомних батьків у соціальних мережах. Також цю анкету було надіслано інтернатним закладам: Державному закладу «Дитячий спеціалізований (спеціальний) санаторій» «Барвінок» Міністерства охорони здоров'я України та Сватівській обласній спеціальній ЗОШ-інтернату.

Загалом, у заповненні анкети взяли участь вихованці ГО «Одна надія», ГО «Національна дитяча рада», МБФ «Життя з надлишком», Державний заклад «Дитячий спеціалізований (спеціальний) санаторій» «Барвінок» Міністерства охорони здоров'я України та Сватівська обласна спеціальна ЗОШ-інтернат.

Другим методом дослідження було визначено напівструктуровані інтерв'ю з випускниками інтернатних закладів членами Національної дитячої ради. У якості інструменту розроблено гайд з 21-м відкритим запитанням, який складається зі вступної частини, представлення мети дослідження, обґрунтування участі респондента у дослідженні (вибірки), отримання згоди на запис та обробку даних. Основна частина складається 5-ти тематичних блоків: проблеми та потреби, життєві навички, форми та методи формування життєвих навичок, організації та державні структури, які дотичні до формування життєвих навичок, бар'єри та перспективи щодо формування життєвих навичок у дітей.

Для збору даних серед фахівців було розроблено гайд для проведення напівструктурованого інтерв'ю, який складається з 19 відкритих запитань відповідно до п'яти тематичних блоків: соціально-демографічний; визначення

змісту поняття «життєві навички»; опис процесу деінституалізації та його впливу на зміни у системі виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; структур, які повинні займатись формуванням життєвих навичок та бар'єри на шляху формування життєвих навичок. Критеріями для відбору фахівців виступали: досвід роботи, освіта та посада. За допомогою даного інструменту вдалось отримати нову інформацію та ідеї, щодо бар'єрів та перспектив формування життєвих навичок.

2.5 Характеристики вибірки дослідження

До вибірки даного дослідження були залучені: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (41 дитина), випускники інтернатних закладів (8 осіб з числа членів Національної дитячої ради), фахівці у даній сфері (5 осіб).

Вибірка формувалась за наступними критеріями:

- *доступність*: для проведення напівструктурованих інтерв'ю залучалися лише ті респонденти, з якими заздалегідь були налагоджені стосунки. Стосовно респондентів, які заповнювали електронну Google Форм анкету, то була застосована вибірка доступності наступним чином: залучалися діти, які мали доступ до Інтернету.
- *досвід роботи з клієнтам*: були опитані фахівці, які мають безпосередній досвід роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування або випускниками інтернатних закладів, застосовувалась вибірка зручності (ті фахівці, які погодились взяти участь у дослідженні)

Учасники дослідження характеризувались за віком, статтю, освітою, статусом.

Проведення дослідження відбувалось наступним чином:

На першому етапі було налагоджено контакт із керівницею Національної дитячої ради, яка надала дозвіл на проведення дослідження та надала контакти людей, які попередньо погодились прийняти участь у дослідженні. Також

стосовно фахівців, то за рекомендації керівниці Національної дитячої ради було отримано контакти фахівців у даній сфері.

На другому етапі відбувалось налагодження контактів з респондентами обговорювались умови проведення, час та платформи для інтерв'ю. Потім відбувалось планування зустрічей та організація технічних моментів щодо проведення інтерв'ю.

На третьому етапі відбувалась апробація технічних можливостей та, власне, саме проведення інтерв'ю й заповнення гайдів з подальшим транскрибуванням (див. табл. 2.5.1; 2.5.2; 2.5.3):

Таблиця 2.5.1

Характеристика респондентів для напівструктурованих інтерв'ю
(діти/молодь)

№	Вік	Стать	Статус	Місце проживання	Освіта	Громадська діяльність	Інвалід.
1	18	Жін	Дитина-сирота	Вінниця	Неповна вища освіта	Член національної дитячої ради	
2	19	Жін	Дитина позбавлена Б/П	Київ	Неповна вища освіта	Член національної дитячої ради	
3	22	Чол	Дитина-сирота	Львів	Середня освіта	Член національної дитячої ради	
4	26	Чол	Дитина-сирота	Кривий Ріг	Вища освіта	Член національної дитячої ради	

5	24	Чол	Дитина позбавлена Б/П	Київ	Вища освіта	Член національної дитячої ради	
6	25	Чол	Дитина- сирота	Кропивни цький	Середня освіта	Член національної дитячої ради	
7	27	Чол	Дитина- сирота	Ніжин	Середня освіта	Член національної дитячої ради	1-а група
8	26	Чол	Дитина- сирота	Ніжин	Середня освіта	Член національної дитячої ради	1-а група

Відповідно до даних табл. 2.5.1, два респонденти мають неповну вищу освіту, чотири середньою освіту та два вищу освіту, всі респонденти мають досвід громадської діяльності та є членами Національної дитячої ради, ще два респонденти мають першу групу інвалідності. Також у інтерв'ю взяли участь респонденти з 6 ти міст України, що дозволяє розглянути процес формування життєвих навичок у більш широкому географічному контексті.

Таблиця 2.5.2

Характеристика респондентів для напівструктурованих інтерв'ю з фахівцями.

№	Вік	Освіта	Посада	Досвід роботи
1	38	Вища освіта, спеціальність - психологія	Директор Денного адаптаційного центру при церкві	15 років

2	39	Вища освіта, спеціальність - психологія	Фахівець із відділу профілактики Служби у справах дітей	10 років
3	34	Вища освіта, спеціальність - психологія	Практичний психолог, тренер в Центрі соціально-психологічної реабілітації	7 років
4	53	Вища освіта, спеціальність - психологія	Психолог міського центру дитини	11 років
5	45	Вища освіта, спеціальність - соціальний педагог	Заступник директора з навчально-виховної роботи в Сватівській обласній школі- інтернаті	21 рік

Згідно із даними освіти всі фахівці (5) мають спеціалізовану вищу освіту та досвід роботи від 7 років. Всі фахівці мають досвід роботи, як у державних так і не державних організаціях.

Респондентами Google форми була молодь, яка має досвід проживання в інтернатних закладах та діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Таблиця 2.5.3

Характеристика респондентів, які проходили анкетування у вигляді Google форм.

№	Вік	Стать	Місце проживання	Статус
1	16	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
2	14	Чоловіча	Київ	Дитина-сирота
3	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П

4	18	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
5	19	Чоловіча	Київ	Дитина-сирота
6	14	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
7	13	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
8	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
9	16	Чоловіча	Львівська область	Дитина-сирота
10	19	Чоловіча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
11	18	Жіноча	Львівська область	Дитина-сирота
12	20	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
13	16	Жіноча	Львівська область	Дитина-сирота
14	17	Жіноча	Львівська область	Дитина-сирота
15	16	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
16	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
17	14	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
18	13	Жіноча	Луганська область	Дитина-сирота
19	18	Чоловіча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
20	19	Чоловіча	Луганська область	Дитина-сирота
21	17	Жіноча	Луганська область	Дитина-сирота
22	15	Жіноча	Луганська область	Дитина-сирота
23	16	Чоловіча	Луганська область	Дитина-сирота

24	20	Жіноча	Луганська область	Дитина-сирота
25	16	Чоловіча	Луганська область	Дитина-сирота
26	17	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
27	18	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
28	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
29	14	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
30	15	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
31	16	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
32	18	Чоловіча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
33	17	Чоловіча	Київ	Дитина-сирота
34	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
35	16	Жіноча	Дніпровська область	Дитина-сирота
36	13	Чоловіча	Дніпровська область	Дитина-сирота
37	14	Жіноча	Дніпровська область	Дитина-сирота
38	17	Жіноча	Київ	Дитина-сирота
39	20	Чоловіча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
40	19	Чоловіча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П
41	15	Жіноча	Київ	Дитина, позбавлена Б\П

Відповідно до цього можна побачити, що у опитуванні прийняли участь 41 респондент з 4 регіонів України - Київ, Дніпро, Львів, Луганськ. З їх числа 17 респондентів зі статусом дітей, які позбавлені батьківського піклування та

24 респондентів зі статусом дітей-сиріт. Також згідно із даними таблиці 13 респондентів - чоловічої статі та 28 респондентів - жіночої статі.

2.6 Етичні засади та труднощі дослідження

У зв'язку з ситуацією поширення COVID-19 та пандемією дизайн та методи дослідження зазнали істотних змін. Через введення карантину можливість фізичного контакту була обмежена, тому довелося кардинально змінити інструменти, дизайн та методи дослідження.

Складність технічних умов для проведення інтерв'ю було основною проблемою. Інша проблема – складні умови доступу до респондентів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім цього, для дітей було необхідним наявність гаджетів та Інтернету, дозвіл інституцій чи батьків.

Більша частина організацій відмовила у поширенні та заповненні анкети, що також стало проблемою, оскільки із 7-ми організацій, які були визначені як площадки для дослідження, погодилися на співпрацю тільки дві організації. Доволі складно далось планування та проведення інтерв'ю з фахівцями, які через велику зайнятість доволі довго переносили своє інтерв'ю. У цілому, було складно знайти необхідних фахівців та налагодити з ними контакт щоб отримати згоду на участь у дослідженні.

Технічні можливості були проблемою для кожного методу дослідження: поганий зв'язок, переривання, відсутність можливостей доступу до Інтернету чи гаджетів значно ускладнювало роботу.

2.7 Концептуалізація та операціоналізація понять

Дитина-сирота – дитина, в якої померли чи загинули батьки

Діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у

батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними тощо (Закон України, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», №2342-IV, від 13.02.2020)

Інтернатні заклади – дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності; навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя (Положення №21629-12, 10.09.2012).

Навичка – схильність чи потреба діяти, вести себе певним чином, звичка. Це уміння, набуте вправами, досвідом; навик, практичні знання в будь-якій галузі (Яременко В., 2004).

Життєві навички – це здатність до адаптивної та позитивної поведінки, що дозволяє людині ефективно справлятися з вимогами і проблемами повсякденного життя. До життєвих навичок належить група психосоціальних умінь і навичок міжособистісного спілкування, що допомагають людям бути успішними у повсякденному житті (ВООЗ, 2004).

Формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – це здатність приймати поінформовані та обґрунтовані рішення, розв'язувати проблеми, критично та творчо мислити, ефективно будувати соціальні контакти та здорові стосунки, ефективно розвиватися, вести здоровий спосіб життя та самостійно справлятися зі складними життєвими обставинами (Панок В.Г., 2011).

РОЗДІЛ 3 СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

3.1 Основні проблеми і потреби у дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

Після випуску з інтернатних закладів молодь стикається з низкою проблем, які свідчать про їх не готовність до самостійного життя. Відповідно до цього Респондент 1 зазначив *“Дуже багато є проблем у випуску з інтернату, наприклад, самі прості вміння розпоряджатись грошима, елементарно багато дітей не може зрозуміти, що їм треба для життя”*. Для всебічного розвитку особистості потрібно дотримуватись балансу між чотирма сферами: фізична, соціальна, психічна, духовна, відповідно до яких і було розглянуто проблеми та потреби дітей. Проте, як зазначають респонденти, що під час перебування в інтернатних закладах проблем у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не виникає, оскільки вони не стикаються з ними безпосередньо, а от після випуску проблеми загострюються. Відповідно до цього Респондент 1 зазначає *“Але саме для дорослого життя в більшості діти не знають, що вони мають робити потім. Навпаки в школі все добре, вони все знають, а як тільки випускаються тоді вже починається більше проблем.”*

Стосовно проблем та потреб у сфері фізіологічного розвитку, то згідно з цим респонденти, які проходили анкетування через Google форму зазначили, що 37 людей з 41 вміють самостійно готувати їжу. Проте, як зазначали випускники інтернатних закладів, то всі 8 респондентів зазначили, що в умовах інституційного догляду не мали достатньо можливостей для розвитку побутових навичок, зокрема - приготування їжі. Так, наприклад, Респондент 3 відмітив *“Знаючи, що один такий випадок, що один наставник запросив дівчину до себе додому і наставник попросила її зробити чай, а вона чай залила холодною водою.”* Фахівці у даній сфері 5 з 5 також підтримують таку думку, наприклад,

Респондент 2 зазначає *“Касательно домашнего устройства – вплоть до того, что дети могут быть без понятия, что такое просто сварить гречку. Считать, что это просто залить водой, холодной водой. И это дети нормальные, дети адекватные. Начистить картошку. Они могут её просто порезать, при этом даже не помыв. И это абсолютно нормальные, адекватные дети.”*

Стосовно інформації про особисту гігієну всім респондентам (41 з 41) Google форми було надано достатньо інформації про особисту гігієну. Проте випускники інтернатних закладів зазначали, що не завжди діти отримують всю необхідну інформацію, 3 з 8 отримували інформацію про заходи особистої гігієни та догляд за собою. Відповідно до цього Респондент 3 зазначає *“Про себе дбати це потрібно навчати, таких навичок їх немає переважно, не вчать, але це потрібно проговорювати як із керівництвом, так із волонтерами, то було би класно, якби вони би вони говорили їм, показували як все це правильно робити, бо в майбутньому так само вони не дуже можуть за собою доглядати”*. Про недостатню обізнаність стосовно заходів особистої гігієни відзначили і фахівці 3 з 5, наприклад, Респондент 3 *“Або як за собою доглядати, елементарно чистити зуби я знаю дуже багато дітей, які навіть не знають, що треба кожного дня чистити зуби.”*

В цілому респонденти анкети (38 з 41) зазначили, що знають як дбати про своє здоров'я. Стосовно занять у вільний час, то респонденти анкети (37 з 41) мають улюблене заняття яким займаються у вільний час.

Переходячи до проблем та потреб у розрізі безпеки та захисту, то у випадку критичної ситуації для 24 респондентів анкети найважливішою буде думка батьків та родичів, для 11 респондентів думка друзів та знайомих, 4 респонденти будуть покладатись на думку вихователів та старших товаришів, а інші 2 респонденти будуть покладатись на особисту думку. Стосовно питання у разі виникнення проблеми до кого респонденти будуть звертатись за допомогою, то 13 звертатимуться до батьків, 12 до друзів, 4 до вихователів, рівно розподілились голоси (3) респонденти будуть звертатись до знайомих, вчителів або родичів.

Відповідно до питання про наявність досвіду обговорення планів з малознайомими або випадковими людьми, то 19 респондентів відповіли позитивно на це питання, інші 22 не мали відповідного досвіду. Відповідно до питання чи складно респондентам звертатись за допомогою малознайомих людей, то 19 респондентам не складно звертатись за допомогою, інші 22 відповіли, що їм складно звертатись за допомогою до малознайомих людей.

Стосовно думки випускників інтернатних закладів, то на питання чи знають діти, як себе можна захистити у випадку агресії і чи потрібно цьому навчати, то 8 з 8 респондентів зазначили, що діти не знають як себе можна захистити і їх необхідно цьому навчати. Наприклад, Респондент 1 зазначав *“У нас було 2 вибори: або мовчати про те, що тебе ображають або йти жалітись комусь, якщо ти не можеш дати здачі. Того коли йшли жалітись їх потім ще більше били, але потім розбиралися викладачі і директор. Я думаю що не знають.”* Також 4 респондента з 8 зазначили, що в інтернатних закладах були прояви фізичного та психологічного насильства з боку колективу закладу. Респондент 8 зазначав *“Ситуація складувалась по-разному, особливо касалось личных прав. Издевались, били и наказывали, мелкие случаи такие были. Я помню такой момент, когда наказали мальчика, его положили на голую сетку, без матраца и так продолжалось несколько часов. Так его наказали.”* Також, один респондент який має групу інвалідності і перебував в інтернаті для дітей з порушеннями, зазначав *“Ви знаете, тому що в нас багато дітей в інтернаті і деякі отримують препарати без потреби, без назначения лікаря, щоб відпрацювати зміну спокійно можуть дитині вколоти, дитина може просто відпочивати собі спокійно. Це сказано з власного досвіду, якби я цього не бачив, я б цього не говорив. Я вважаю, що такі речі повинні обговорюватись, тому що рано чи пізно персонал має відповідати за свої дії.”*

Відповідно до потреб у саморозвитку, то для 34 респондентів з 41 зазначають, що їм важливо вміти працювати над собою. Стосовно навичок, які важливо мати, то зазначали наступні сфери: розвиток особистості, профорієнтаційні питання, вміння спілкуватись та взаємодіяти з іншими

людьми, контролювати емоції, отримувати специфічні знання відповідно до сфери інтересів.

Згідно із готовністю дітей до подальшого життя, потребу у розвитку самоконтролю відчують 35 з 41 респондентів. Стосовно вміння потреби у формуванні адекватної самооцінки, то її відчують 22 респонденти з 41. Стосовно потреб, які не можуть бути задоволені у повній мірі в умовах інтернатного виховання, то це: батьківська любов, підтримка, турбота, спілкування з іншими людьми, самостійність, саморозвиток, фізична мобільність (3 з 8 респондентів зазначили). Також 3 з 8 респондентів відзначили не стачу співробітників, їх уваги, турботи, піклування, Респондент 3 зазначив *“1 людина на 20 дітей, вона фізично не зможе зробити щось, чи допомогти, чи ще щось.”*

Переходячи до проблем з якими найчастіше стикаються діти-сироти, то 21 респондент зазначив, що - це проблеми у соціалізації та адаптації до самостійного життя, відсутність необхідних життєвих навичок. Наступною проблемою 18 респондентів визначили - складність у комунікації та формуванні довірливих відносин. Також 17 респондентів зазначили, що актуальною проблемою є низький рівень підтримки, копінг механізмів, здатності чинити опір складним життєвим обставинам. Згідно з цим Респондент 6 відзначив *“По-перше, не має підтримки, це саме поширене. Я говорю про те, що в мене такого не було и я вважаю, що багато дітей її теж немає.”*

Стосовно проблем, яким більше всього приділяло увагу керівництво закладу, то 20 респондентів зазначили про проблеми з конфліктами, поведінкою, потім 12 респондентів відмітили проблеми з навчанням, інші проблеми залишаються поза увагою колективу інтернатних закладів. Стосовно проблем з освітою, то зазначали, що рівень освіти доволі низький через плінність кадрів та нестачу вчителів та вихователів, наприклад, Респондент 4 зазначив *“Как сказать, по сравнению с детьми из школы, уровень знаний был гораздо ниже. Обучались, например, можно было поставить оценку за то, что помыл полы, поубирал - хитрить учились. Когда попали в школу, уровень образования был гораздо ниже.”*

Підсумовуючи, то найбільш поширеними проблемами, які виділили випускники інтернатних закладів були:

- відсутність побутових навичок було проблемою для 6 з 8 респондентів;
- відсутність готовності до самостійного життя відзначили 6 респондентів, після випуску з інтернатів вони мали істотні труднощі у адаптації до самостійного життя;
- випуск з інтернату був проблемою для 4 респондентів з 8, оскільки вони не були підготовлені до самостійного життя також вони зазначили про відсутність підтримки під час випуску та відсутність інформації про можливості допомоги, вони не знали куди можна звернутись у разі потреби;
- проблеми з фінансами та відсутність фінансової грамотності було проблемою для 3 з 8 респондентів;
- бюрократичні перешкоди та здатність працювати з документами було проблемою для 3 з 8 респондентів після випуску з інтернату;
- відсутність обізнаності про права під час знаходження та після випуску з інтернатних закладів, також, було проблемою для 3 з 8 респондентів.

Також серед менш згаданих проблем (2 респондентів з 8) було визначено: проблеми із освітою, відсутністю житла, проблеми у спілкуванні, відсутність підтримки та знань до кого можна звернутись за допомогою та порушення прав дітей.

Отже, під час перебування в інтернатному закладі діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування стикаються з низкою проблем - не готовність до самостійного життя, низький рівень формування життєвих навичок. Також в умовах інтернатного виховання діти не відчують потреби у формуванні життєвих навичок, проте коли вони випускаються з інтернатних закладів, то гостро відчують цю потребу та стикаються з великою кількістю проблем та викликів повсякденного життя.

3.2 Життєві навички, які необхідні для самостійного життя у дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

У ході дослідження було виявлено життєві навички необхідні для самостійного життя, то 5 з 5 фахівців відзначили побутові навички. Наприклад, Респондент 4 зазначив *“Для дитини дуже багато здивувань, дуже багато незнайомого, їй несподіваного. Як це не дивно, вони, наші діти до семи років можуть бачити вперше цілу буханку хліба, сире яйце, цілий лимон. У магазинах дивуються, бояться метро, транспорту, підземного переходу, ліфта лякаються. Навіть те, про що ми не можемо подумати для них буде тригером.”*

Переходячи до процесу формування життєвих навичок в інтернатних закладах, то 2 респонденти з 8 зазначили, що в їх інтернатах не приділяли необхідної уваги з формування життєвих навичок, проте це можливо обумовлено тим, що 2 ці респонденти мали інвалідність і виховувались в інтернатах для дітей з порушеннями. Відповідно до цього Респондент 8 зазначив *“Сначала ничему не учили. Заниматься начал, когда мне было уже 14 лет. До этого возраста были только нянечки. С четырнадцати лет у нас уже был воспитатель, мы могли выходить на улицу, дали нам класс, где мы занимались – писали, складывали пазлы, читали. До этого вообще ничего не было. Я сам не понимаю, почему все так запущено.”*

Стосовно формування життєвих навичок, то у 6 респондентів з 8 відбувався цей процес, в цілому увагу приділяли формуванню побутових навичок - прибирання, приготування їжі. Респондент 4 зазначав, що *“Нас учили в интернате убирать и работать. Это были наши обязанности - регулярно уборка в день по три раза. Этому мы научились в интернатном учреждении.”* Також 4 респонденти з 8 зазначили, що окрім формування побутових навичок їм надавали психологічну підтримку та допомогу, в інтернатних закладах у них сформувалась гнучкість, бажання розвиватись, виживати та працювати. Відповідно до цього Респондент 3 відзначив *“Так же само від авторитету, я дуже хороший авторитет мав, то й вони мені допомогли. По-перше, я думаю*

вони мені дали зрозуміти, що я можу і вони в мене повірили, от це я думаю саме більше, то в людину повірити, от саме більше, я думаю, і просто вільне спілкування.”

Враховуючи процес формування життєвих навичок, то 4 респонденти з 8 зауважили, що не дивлячись на те, що формуванням життєвих навичок колектив закладу займався, проте вони не були остаточно сформовані для самостійного життя. Відповідно до цього Респондент 7 сказав *“Не зважаючи на те, що нас навчали готувати, прибирати, але навички не сформувались належним чином, навчання було мало результативне.”*

Переходячи до питання, які життєві навички сформувались у випускників інтернатних закладів самостійно, то це побутові навички, самостійність, самообслуговування, комунікаційні навички, навички читання. Також 2 з 8 респондентів самостійно навчилися писати або читати, згідно з цим Респондент 3 зазначив *“Так же само можливість рухатися та розвиватися, людина одна навчила мене мріяти і добиватися цієї мрії і так же само читати, от, різні книжки, статті, навіть писати там, от.”*

Переходячи до питання яких життєвих навичок не вистачає, то випускники інтернатних закладів зазначили: побутових навичок, комунікаційних, юридичних, професійно-орієнтаційних, навичок вирішення конфліктів, фінансової грамотності, відповідальності та самостійності. Також 3 з 8 респондентів зазначили, що без любові і турботи формування життєвих навичок ускладнюється, відповідно до чого Респондент 7 зазначив *“В першу чергу любові і турботи, дитиною треба займатися і тоді навчання буде результативним.”*

Відповідно до питання чи займається колектив закладу формуванням життєвих навичок, то 4 з 8 респондентів зауважили, що у інтернатних закладах за місцем їх перебування формування життєвих навичок або зовсім не відбувалось, або було на низькому рівні. Згідно з цим Респондент 8 сказав *“Тяжело сказать, работают в основном для галочки, отработали и скорее домой. Когда выходил из комнаты сок попить, то видел как в коридоре сотрудники разговаривали по телефону, даже работой не занимались. Так*

делали все сотрудники.” Також 4 з 8 респондентів відзначили, що працівники закладу не зацікавлені у виконанні своїх обов’язків, не завжди сприяють розвитку дітей. Згідно з цим Респондент 5 зазначив “Обычно у сотрудников не очень большая зарплата, много обязанностей, много спроса и всего такого, в виду личной озлобленности, буду говорить прямо и естественно когда детей много в заведении у них нету какого-то личного внимания, любви, появляется такая экология грубо говоря выживания.”

Відповідно до питання як можна формувати життєві навички, то випускники інтернатних закладів дали наступні відповіді:

- виявити потреби дітей і потім ввести відповідні додаткові уроки навчання практичним навичкам для самостійного життя;
- тренінги та майстер-класи по фінансовій грамотності, організації побуту;
- введення спеціальних фахівців, які будуть готувати дітей до самостійного життя;
- запровадження спеціальних програм з саморозвитку на рівні громади, щоб випускники знали куди можна звернутись, навчання через життєві історії інших людей;
- забезпечення та моделювання умов, де діти зможуть практично формувати навички.

Переходячи до думки фахівців, то стосовно питання яких життєвих не вистачає для самостійного життя, то виділяють наступні: побутові навички, комунікаційні навички, навички догляду за собою, соціальні навички, навички планування та орієнтації, навички самоконтролю та саморозвитку. Всі 5 респондентів в першу чергу виділяли побутові та соціальні навички, які є необхідними для самостійного життя та потребують додаткового розвитку. Згідно до цього Респондент 4 зазначає “Побутовых і соціальних навичок не вистачає більше всього, тому, що вони обмежені. Вони не комунікують із зовнішнім світом, в плані магазини, транспорт, аптеки, ЖЕКИ. А побутові

навички, теж вони отримують готову їжу, вони не купують, вони не готують, вони не смажать, не варять. Знаходячись в закладі там все готове.”

Враховуючи думку фахівців стосовно питання яким чином забезпечується процес формування життєвих навичок в умовах інтернатного виховання, то однозначної відповіді не було. Відповідно до цього 2 фахівці з 5 зазначили, що формування життєвих навичок в умовах інтернатного виховання майже неможливе, один фахівець зазначив, що інтернати треба реформувати та реорганізовувати, а інший фахівець відмітив, що тільки в умовах наближених до сімейних може відбуватись формування. Згідно з цим Респондент 3 зазначив *“Апріорі інституційне заклад ніяк не може сформувати ці навички, навіть якщо взяти коли я була в інтернаті нас навчали, але при цьому я асоціальнізована була. Будь-яку програму ви можете придумати, але коли дитина ізольована в 4 стінах як би ви її не навчали вона все одно буде ізольованою.”*

Інші 3 фахівця з 5 запропонували наступні методи формування життєвих навичок. Наприклад, стимуляція до відповідальності та самостійності у малих групових будинках, де за кожною дитиною закріплен вихователь, там діти вчаться побутовим, соціальним навичкам самостійно і мають умови для тренування та засвоєння необхідних навичок. Відповідно до цього Респондент 1 зазначав *“В маленьком детском групповом доме ребёнка стимулируют, то есть это ближе к форме семейного воспитания, стимулируют к развитию бытовых, социальных навыков. То есть, дети сами стирают, убирают. У них есть дежурство и за каждым ребёнком закреплён воспитатель.”* Наступним методом Респондент 2 зазначив спеціальні програми взаємодії їх розробка та запровадження в умовах, де діти матимуть змогу практично відпрацювати навички, відповідно до цього Респондент 2 сказав *“Дитина не тільки слухає, а навчається вживаючи ці навички кожного дня. Якщо хочете, щоб щось було сформовано в дитини — потрібно мати досвід і спостерігати кожного дня за її прогресом.”*

Стосовно умов, які вже забезпечено для формування життєвих навичок, то фахівці відзначили наступні:

- діяльність громадських організацій, які приїзять до інтернатів з різними методиками навчання;
- розвиток додаткових форм виховання наближених до сімейних, де дітям дають додаткові можливості для самостійності та формування життєвих навичок, допомога та навчання біологічних сімей, які знаходяться в складних життєвих обставинах;
- стосовно дітей молодшого віку, то було відмічено, що у порівнянні з дітьми, які виховують в сім'ях, то у них навички самообслуговування сформовані належним чином і вони можуть забезпечити самостійне обслуговування в умовах інтернатного виховання;
- необхідні додаткові умови для практики та моделювання життєвих навичок, більше уваги приділяти практичному впровадженню цих навичок в житті;
- розвиток наставництва, адаптаційних центрів, необхідно впроваджувати програми на 2 роки для випускників інтернатних закладів за рік до їх випуску та рік після випуску, щоб після випуску молодь переходила до адаптаційних центрів, де у реальних умовах у них буде можливість для формування життєвих навичок.

Відповідно до опитування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, були обрані наступні форми та методи роботи, які необхідні для формування життєвих навичок:

- практичні заняття - 20 респондентів з 41;
- індивідуальні заняття - 16 респондентів з 41;
- тренінги - 13 респондентів з 41;
- комплексні довготривалі програми - 9 респондентів з 41;
- короткотривалі фокусовані програми - 5 респондентів з 41;
- семінари та лекції - 4 респонденти з 41.

Стосовно структур, які повинні займатись формуванням життєвих навичок, відповідно до результатів опитування було обрано наступні організації:

- Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді - 18 респондентів з 41;
- Центри соціально-психологічної реабілітації - 18 респондентів з 41;
- Громадські організації - 16 респондентів з 41;
- Служби у справах дітей - 7 респондентів з 41;

Отже, відповідно до інформації, яка була отримана в ході дослідження додаткового розвитку розвитку потребують побутові, соціальні навички, навички самоконтролю та саморозвитку, прийняття самостійних рішень. В цілому, враховуючи, що процес формування життєвих навичок забезпечуються в інтернатних закладах, проте є мало результативним і не у повній мірі задовольняє потреби дітей у готовності до самостійного життя.

3.3 Необхідні умови для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та бар'єри щодо їх запровадження

В ході дослідження було виявлено необхідні умови формування життєвих навичок та бар'єри щодо їх запровадження. Відповідно до цього, на питання які допоміжні дії з боку самих дітей можуть сприяти процесу формування життєвих навичок, то було виділено мотивацію та бажання змін; можливості залучити дітей до розробки програм з формування життєвих навичок та вивчати їх потреби; проводити опитування серед дітей, щодо того яких знань та навичок вони потребують та надавати відповідні можливості; особистим прикладом мотивувати дітей; індивідуальний підхід до кожної дитини. Згідно з цим Респондент 7 зазначив *“Важливо долучати дітей до розроблення Програм з формування життєвих навичок, вивчати їх потреби.”* Відповідно до цього Респондент 4 сказав *“Я думаю, желание, нужно чтобы дети хотели это делать, чтобы это их интересовало. Заинтересовать их, узнавать спрашивать, показывать что они могут с помощью этих навыков делать.”*

Переходячи до думки фахівців, то необхідною умовою формування життєвих навичок є наявність якісних, кваліфікованих, професійних кадрів. Додаткова підтримка, навчання, супервізії, налагодження комунікації між фахівцями державних та недержавних організацій є умовою для більш ефективного формування життєвих навичок. Згідно з цим Респондент 4 зазначив *“Навчання безпосередньо самих спеціалістів. Також їх підтримка, ревізії, взаємодія з державними установами, які долучаються до цього контексту налагодження самої взаємодії. Велика біда, що немає взаємодії між спеціалістами з різних сфер, державними і недержавними структурами.”* Відповідно до цього респондент 1 зазначив *“Первое – обучение специалистов. Если мы сейчас говорим о ЦСССДМ и социальных службах, то одна большая проблема – нехватка профессиональных специалистов. Есть прекрасные люди,*

есть люди которые действительно знают свое дело. Но те, что сидят в районах - они ничего не хотят делать.”

Також умови формування життєвих навичок залежать від підпорядкування інтернатних закладах, ситуація в інтернатних закладах різняться відповідно до профільних Міністерств. Інтернатні заклади, які підпорядковуються Міністерству освіти мають кращі умови для формування життєвих навичок в порівнянні з інтернатами, які підпорядковуються Міністерству соціальної політики. Згідно з цим Респондент 3 зазначив *“Тобто адаптаційні можливості дітей з інтернатів під Міністерством освіти у порівнянні там ситуація краща з Міністерством соціальної політики, то там звичайно дуже погана ситуація, діти елементарно не знають, як там прати свої речі або коли піти купатися.”* Продовжує цю думку і Респондент 5 *“Якщо це дитячий будинок інтернат не факт, що цю дитину будуть навчати і відповідно вона в свої 17 років не вміє читати або писати, в школах інтернатах ситуація інша там є і гуртки всілякі, ну знову ж таки все індивідуально.”*

Згідно із думкою фахівців обов’язковою умовою формування життєвих навичок є наявність прикладу та умов для практики, відпрацювання цих навичок. Відповідно до цього Респондент 4 зазначав *“Дитина виходить на кухню і каже, що вона хоче їсти. Але тоді вона розуміє, що для початку треба відкрити холодильник, поставити сковорідку, розбити яйця, це для неї такий, знаєте, когнітивний дисонанс. Але той блок підготовки до їжі- його у неї просто немає. Вона просто набуває ці навички, вона дивиться як це робиться, її долучають до цього, дають можливість робити.”*

Переходячи до питання, які умови для забезпечення життєвих навичок вже забезпечено, то фахівці відзначили, що необхідно удосконалювати умови та можливості для практичного відпрацювання життєвих навичок. Згідно з цим Респондент 5 зазначив *“В школі життєві навички формуються, але потрібно більше уваги приділяти практичному впровадженню в житті цих навичок в житті.”*

Відзначають також роботу громадських організацій 3 з 5 респондентів вважають їх діяльність більш ефективною, ніж державні організації. Відповідно до цього Респондент 2 зазначив *“Організації волонтерів, які приїждять, допомагають формуванню життєвих навичок. Вони мають систему постійності, між собою розподілили діток яким допомагають реалізовувати таланти, вибрати заклад, готувати їсти. Я знаю обласну організацію волонтерів, які на рівні проводять навчання на території закладу з дітками.”*

Переходячи до бар'єрів, то основними бар'єрами на думку випускників інтернатних закладів є сором'язливість, невпевненість, низька самооцінка, розчарування, закритість, конфлікти з викладачами, перебільшена самотійність дитини, пасивність, відсутність бажання зацікавленості, споживацьке ставлення, історія самої дитини.

Згідно з цим Респондент 5 зазначив *“Неуверенность в себе самый главный барьер когда ты думаешь, вот я буду уметь и что дальше, наверное я не сделаю это лучше, чем кто-то другой, чем тот у кого есть родители.”* Таку ж думку підтримує Респондент 4 *“Разочарованность детей, пассивность, нежелание чему-то учиться потому что не учился и было нормально всё, а сейчас нужно будет учиться, чем-то жертвовать.”*

Стосовно думки фахівців, то основними бар'єрами виступають знову мотивація та відсутність бажання, відсутність довірливих відносин, низька самооцінка, готовність взаємодіяти з дорослими людьми, форми виховання, плинність кадрів в інтернатах, низький рівень готовності закладів до формування життєвих навичок, ізоляція, споживацьке ставлення, відсутність індивідуального підходу. Згідно з цим Респондент 4 відмітив *“Ізоляція від звичайного, соціального життя - основний бар'єр. Діти не бачать такого нормального життя. У них крутиться світ навколо них. Така, знаєте, егоїстична позиція. Споживацька позиція виробляється державою. З однієї сторони вони якби постраждали, з іншої - держава укріплює споживацьку позицію.”*

Отже, стосовно забезпечення умов формування життєвих навичок було виділено наступні: залучення дітей до розробки програм із врахуванням їх потреб, забезпечувати індивідуальний підхід. Переходячи до забезпечення умов процесу формування життєвих навичок, то це наявність професійних фахівців, наявність умов для практики та моделювання життєвих навичок. В цілому основними бар'єрами при формуванні життєвих є низька самооцінка, закритість, сором'язливість дітей, відсутність довірливих відносин, низький рівень формування життєвих навичок в інтернатних закладах.

ВИСНОВКИ

1.   Формування життєвих навичок є актуальним та затребуваним питанням відповідно до потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування про це свідчить інформація, яка була отримана в ході дослідження. Враховуючи те, що формування життєвих навичок відбувається в умовах інституційного виховання, проте наявні знання та навички не ілюструють готовність до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Оскільки, в умовах інтернатного виховання рівень відповідальності та самостійності є низьким, основну частину обов'язків перебирає на себе інституційна система.
2.   Відповідно до завдань було проаналізовано теоретичні аспекти формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В ході якого було проаналізовано яким чином забезпечується формування життєвих навичок з боку державних та недержавних організацій та за допомогою яких форм та методів роботи відбувається процес формування життєвих навичок.
3.   В ході дослідження було виявлено актуальні проблеми та потреби дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Згідно з цим випускники-інтернатних закладів, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування виокремили - проблеми у соціалізації та адаптації до самостійного життя, недостатній рівень сформованості побутових, соціальних, правових, фінансових навичок, зокрема навичок самоконтролю та самостійного прийняття рішень. Переходячи до потреб, то респонденти відзначали потребу у розвитку самоконтролю, формуванні стабільної самооцінки, удосконаленні побутових та соціальних навичок та низьку готовність до самостійного життя.
4.   Також було визначено базові життєві навички необхідні для успішної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у трьох сферах побутова, особистісна та міжособистісна: побутові, соціальні, комунікаційні, навички прийняття самостійних рішень та догляду за собою,

фінансова грамотність, професійне самовизначення та в цілому практичні навички, які необхідні для самостійного життя, зокрема навички планування та орієнтації, саморозвитку та самоконтролю. Відповідно до чого і постає потреба в удосконаленні процесу формування життєвих навичок, оскільки в наявних умовах життєві навички не формуються належним чином та не забезпечують у повній мірі готовність дітей до самостійного життя.

5. Згідно з чим і було розроблено практичні рекомендації створення умов для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Оскільки попередньо було визначено актуальні проблеми та потреби дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування та необхідні життєві навички для самостійного життя. Відповідно до цього і було розроблено практичні рекомендації створення умов для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на інституційному рівні та на рівні громади.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Створення умов для формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

У процесі дослідження було виявлено, що чітко визначеного переліку життєвих навичок наразі не існує, оскільки усі респонденти, в першу чергу, опираються на власний досвід або досвід практичної роботи з цільовою групою. Але, загалом, їх можна об'єднати у кілька великих груп навичок: соціально-побутові, внутрішньо-особистісні та міжособистісні. Систематична робота з формування цих навичок підготує дітей до успішної соціальної адаптації, розширення соціальних контактів, уміння приймати рішення та залучатися до соціальної взаємодії у громаді.

З цією метою необхідно:

На рівні інституційних закладів(інтернатні заклади, центри соціально-психологічної реабілітації):

1) Запровадити постійно діючу навчальну програму з соціально-побутових навичок, у рамках якої дитину (в залежності від її віку) будуть навчати самостійно виконувати практичну роботу побутового характеру з метою набуття необхідних компетенцій догляду за собою, фінансової грамотності, самостійного проживання тощо.

2) Забезпечити введення додаткових програм про розвиток людини, важливість дотримання заходів гігієни (для дітей молодшого віку); про статеве дозрівання, репродуктивне здоров'я, методи контрацепції (для дітей підліткового віку).

3) Запровадити ігрові заняття з моделювання життєвих навичок з врахуванням віку та стану здоров'я дитини.

4) Залучати до навчальної діяльності громадські організації, які мають необхідний практичний досвід з даної тематики.

5) Розробити інформаційні матеріали за тематикою самостійного життя: як оплачувати комунальні послуги, як оновити документи, як стати на облік для участі у програмах надання житла тощо.

6) Створити інфографіку/дорожню карту або іншу соціальну рекламу про бази організацій, які надають послуги, необхідні для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та випускників інтернатних закладів.

На рівні місцевої громади:

1) Створити умови для розвитку клієнт-центрованих послуг, які будуть відповідати потребам дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування а самі заклади будуть знаходитися у межах фізичної доступності для відвідування.

2) Розширити мережу адаптаційних центрів (соціальні гуртожитки, соціальні квартири, малі групові будинки) для влаштування дітей інтернатних закладів на час проходження відповідних програм з соціального розвитку.

3) Сприяти впровадження додаткових послуг, проектів та програм за тематикою фінансової грамотності та професійного самовизначення, навичок пошуку роботи та проходження співбесід.

4) Здійснювати інформування випускників інтернатних закладів через місцеві інформаційні канали про можливості пошуку, винаймання, отримання житла тощо.

5) Створити «гарячу лінію» для дітей даної цільової групи стосовно соціально-побутових питань з метою перенаправлення до організацій, які надають необхідні послуги.

6) Залучати дітей до місцевих заходів з прийняття рішень та мотивувати до участі у шкільному самоврядуванні та інших дитячих громадських об'єднаннях.

7) Розробити соціальну рекламу, доступну для дітей щодо підвищення обізнаності про організації, які надають соціальну допомогу та програми наставництва для представників громади.

8) Проводити заходи з популяризації організацій, які надають спортивні, рекреаційні та освітні послуги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережна Л. М., (2013) До проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах інтернатного типу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Педагогіка. Психологія. Філософія*, (28 (1)), 14-18.
2. Вінс, В. А., & Пузиченко, А. (2019). Специфіка становлення особистості підлітків, які виховуються в умовах сімейної депривації.
3. Воронцова Т. В., (2017) Вчимося жити разом. *Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я»* /Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін.—К.: Алатон.
4. Горемикіна, Ю. В., & Горемыкіна, Ю. В. (2017) Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політика деінституалізації.
5. Гошовський, Я. О. (2016) Основні типологічні параметри феномену психічної депривації/Д. Гошовська, Я. Гошовський. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна.—Випуск, 1*, 218-228.
6. Постолук Г. Д., (2018) Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти. *Методичні рекомендації щодо реформування системи захисту дітей на рівні об'єднаної територіальної громади: метод. посіб.* / Авт.-упоряд.: Г. Постолук, Н. Татарчук, О. Мороз, Д. Дошук, Ф. Герасимчук. — К., — 104 с.
7. Вакуленко О. В. (2010) Залучення місцевих громад до вирішення проблем дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах: метод. рек. / О. В. Вакуленко, Н. М. Комарова, Н. Ф. Романова. — К.: Дерсоцслужба — 108 с.
8. Зінченко, А.; Комарова, Н.; Романова Н. (2013) Методичний посібник: «Програми та методики соціально-психологічної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають в центрі соціально-психологічної реабілітації»/Мін-

во соціальної політики; Держав. ін-т сімейної та молодіжної політ.-116 с.

9. Кізь, О. Б. (2018). Соціально-психологічний супровід депривованої дитини в контексті попередження девіантної поведінки: від депривації–до життєздійснення.
10. Марі-Ноель Бело (2005) Концепція навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок / авт.-упоряд. Марі-Ноель Бело. — К.: Генеза, — 80 с
11. Кривачук, Л.Ф. (2017). Деінституалізації соціальних послуг для дітей в Україні: розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
12. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4-х до 6-7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В. Палієнко, М.В. Павленко. — К. : Алатон, 2016. — 112 с.
13. Навички заради здоров'я. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок: важливий компонент школи, дружньої до дитини, школи, що підтримує здоров'я. — ВООЗ — К., 2004.
14. Надія і житло, режим доступу: <http://www.hopeandhomes.org.ua>
15. Сидорчук М. С., (2014) Напрями роботи зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації / *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління.*
16. Чистяк О. В., (2014) Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу / *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.*
17. Острович, Э. С. (2018). Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2(1 (22)), 35-39.
18. Отчій дім, режим доступу: <http://www.o-dim.com/ru/>

- 19.Павленко, А. С. (2018). Формування та становлення особистості дітей-сиріт в будинках сімейного типу. *Інноватика у вихованні*, (320-327.)
- 20.Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, №573-2013-п, від 12.02.19
- 21.Про затвердження Змін до Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, № 626, (2017)
- 22.Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, №87-2004-п, від 12.02.19
- 23.Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, № 526-р, (2017)
- 24.Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, № 20/95-ВР, від 09.02.2017
- 25.Романова Н.Ф., (2013) «Діти, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах» / Державна доповідь про становище дітей в Україні «Соціальний захист дітей, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах»/ *Мін-во соціальної політики; Державний ін-т сімейної та молодіжної політ.* – Київ.- 157с.
- 26.Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, І.В. Пеша. — К.: Видавництво, 2008. — 161 с.
- 27.Формування життєвих навичок у випускників шкіл-інтернатів, методичний посібник для практичних психологів, соціальних педагогів / упорядники: Гордійчук С.Ф., Дьомкіна В.В., Лунченко Н.В., Міненко Т.О., Москаленко О.Л., Собченко О.А.; За заг. ред. В.Г. Панка. — Донецьк: вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2011. — 127 с.
- 28.Черепаня, М. Т. (2017). Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, (2), 262-265.

- 29.Яременко В., (2014) Новий тлумачний словник української мови: В 3-х т. - Т. 2 / В. Яременко, О. Сліпушко. - К. : Аконіт – 926 с.
- 30.Abdel Hakeem, N., Abu Bakr, O., & Hassan, M. (2018). Behavioral and Emotional Problems among Institutionalized Orphans Children. *Egyptian Journal of Health Care*, 9(3), 246-258.
- 31.Gould, D., & Carson, S. (2008). Life skills development through sport: Current status and future directions. *International review of sport and exercise psychology*, 1(1), 58-78.
- 32.Hermens, N., Super, S., Verkooijen, K. T., & Koelen, M. A. (2017). A systematic review of life skill development through sports programs serving socially vulnerable youth. *Research quarterly for exercise and sport*, 88(4), 408-424.
- 33.Kaur, R., Vinnakota, A., Panigrahi, S., & Manasa, R. V. (2018). A descriptive study on behavioral and emotional problems in orphans and other vulnerable children staying in institutional homes. *Indian journal of psychological medicine*, 40(2), 161.
- 34.Kaur, S., & Rani, C. (2015). Exploring psychological health of orphan adolescents: A comparative analysis. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*, 3, 27-47.
- 35.Mohammadzadeh, M., 2019 *Improving Coping Mechanisms of Malaysian Adolescents Living in Orphanages through a LifeSkills Education Program: A Multicentre Randomized Controlled Trial. Asian.Journal of Psychiatry*, 101892. doi:10.1016/j.ajp.2019.101892)
- 36.Mohammadzadeh, M., Awang, H., Ismail, S., & Shahr, H. K. (2019). Improving emotional health and self-esteem of Malaysian adolescents living in orphanages through Life Skills Education program: A multi-centre randomized control trial. *PloS one*, 14(12).
- 37.Nasheeda, A., Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B. (2019). A narrative systematic review of life skills education: effectiveness, research gaps and priorities. *International Journal of Adolescence and Youth*, 24(3), 362-379.

- 38.Nasheeda, A.,Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B. (2019). A narrative systematic review of life skills education: effectiveness, research gaps and priorities. *International Journal of Adolescence and Youth*, 24(3), 362-379.
- 39.Prajapati, R.,Sharma, B., & Sharma, D. (2017). Significance of life skills education. *Contemporary Issues in Education Research (CIER)*, 10(1), 1-6.
- 40.Shulga, T. I., Savchenko, D. D., & Filinkova, E. B. (2016). Psychological Characteristics of Adolescents Orphans with Different Experience of Living in a Family. *International journal of environmental and science education*, 11(17), 10493-10504.
- 41.SOS Дитячі містечка, режим доступу: <https://sos-ukraine.org>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета у вигляді Googleформ
для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Фізіологічний розвиток

1. Чи вмієте Ви самостійно готувати їжу?
  1. Так
  2. Ні
  3. Інше:
2. Чи достатньо у Вас знань та інформації про особисту гігієну?
  1. Так
  2. Ні
  3. Інше:
3. Чи знаєте Ви як дбати про своє здоров'я?
  1. Так
  2. Ні
  3. Інше:
4. Чи є у Вас улюблене заняття, яким Ви займаєтесь у вільний час?
  1. Так
  2. Ні
  3. Інше:

Безпека та захист

5. Якщо трапиться критична ситуація чия думка для Вас буде найважливішою?
  1. Думка батьків, родичів
  2. Думка друзів, знайомих
  3. Думка вихователів, старших товаришів
  4. Інше:

6. Якщо у Вас виникає проблема до кого Ви будете звертатись за підтримкою?

1. Батьки
2. Родичі
3. Друзі
4. Знайомі
5. Вчителі
6. Вихователі
7. Інше:

7. Чи є у Вас досвід обговорення планів (роботи, дозвілля, поїздок) з малознайомими або випадковими людьми?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

8. Чи складно Вам просити допомоги у незнайомих людей?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

Соціальні потреби

9. Чи важливо для Вас вміти спілкуватися та налагоджувати, розвивати стосунки з іншими людьми?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

10. Чи вмієте Ви аналізувати ситуації, у які потрапляєте та робити для себе необхідні висновки?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

11. Як часто Ви спілкуєтесь з друзями?

1. Кожен день або 3-5 разів у тижні - дуже часто

2. 3-6 разів у два тиждні - помірно часто
3. 2-4 разів на місяць - не часто
4. Майже ніколи
5. Інше:

13. Чи вдається Вам справлятися зі своїми емоціями, контролювати їх?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

14. Чи вмієте Ви формулювати свою особисту думку?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

15. Чи складно Вам відстоювати власну точку зору?

1. Так, складно
2. Ні, складно
3. Інше:

16. Чи є у Вас досвід волонтерської чи іншої громадської діяльності?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

17. Чи є у Вас досвід управління командою, колективом, групою?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

18. Чи є у Вас вміння підтримки себе та оточуючих, вміння взаємодіяти з іншими, вміння виражати свої емоції та помічати емоції інших?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

19. Потреби у саморозвитку

1. Чи важливо для Вас вміти працювати над собою?
2. Так
3. Ні
4. Інше:

20. Якщо Ви відповіли так на минуле питання, то що саме для вас важливо вміти та знати?

Ваша відповідь _____

Готовність до подальшого самостійного життя

21. Чи відчуваєте Ви потребу у розвитку самоконтролю?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

22. Чи відчуваєте Ви потребу в умінні формувати адекватну та стабільну самооцінку?

1. Так
2. Ні
3. Інше:

23. Виділіть найважливіші проблеми з якими на Вашу думку стикаються діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування?

1. Проблеми у соціалізації та адаптації до самостійного подальшого життя
2. Відсутність життєвих навичок (здатність планувати свій час, усвідомлювати власні дії та наслідки)
3. Низький рівень підтримки, копінг механізмів, здатності чинити опір складним життєвим обставинам
4. Складність у комунікації та формуванні довірливих відносин, складність у висловлюванні почуттів, донесенні своєї думки
5. Яким проблемам, які виникали у Вас в інтернатному закладі, вихователі та керівництво приділяли найбільше уваги?
6. Проблеми зі здоров'ям
7. Проблеми з навчанням

8. Проблемам з конфліктами, поведінкою
9. Проблемам з розвитком
10. Проблемам з комунікацією
11. Інше:
12. Найважливіші життєві навички

Фізична сфера

24. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у фізичній сфері? *

1. Раціональна організація дозвілля
2. Виконання заходів особистої гігієни
3. Дотримання активного рухового режиму
4. Дотримання правил здорового харчування
5. Опір шкідливим звичкам та негативним явищам
6. Інше:

Психічна сфера

25. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у психічній сфері в розрізі самооцінки та самоусвідомлення? *

1. Здатність до усвідомлення своєї унікальності
2. Позитивне ставлення до себе та інших
3. Здатність реально оцінювати свої здібності, можливості, переваги та недоліки
4. Здатність адекватно сприймати оцінку з боку інших людей
5. Здатність усвідомлювати свої права, потреби та цінності
6. Здатність до формування життєвих цілей
7. Інше:

26. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у психічній сфері в розрізі аналізування проблем та готовності до прийняття рішень? *

1. Здатність працювати з інформацією
2. Здатність передбачати наслідки власних дій
3. Здатність приймати оптимальні рішення
4. Інше:

27. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у психічній сфері в розрізі формування критичного мислення? *

1. Здатність відрізняти правду від неправди
2. Здатність розбиратись щодо цінностей, соціальних норм та чинників, які на них впливають
3. Вміння аналізувати та перевіряти інформацію з різних джерел, знаходити спільне та відмінне
4. Інше:

28. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у психічній сфері в розрізі емоційного розвитку? *

1. Комунікативно-мовні навички
2. Прагнення контролювати прояви емоцій
3. Здатність розрізняти та говорити про свої почуття
4. Навички прийняття рішень, вибору, розв'язання проблемних ситуацій
5. Адекватна, стабільна самооцінка
6. Позитивне бачення себе, світу, інших та порівняння себе з іншими
7. Інше:

Соціальна сфера

29. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у соціальній сфері в розрізі соціалізації? *

1. Здатність та готовність особистості до соціальної взаємодії, соціальної активності та мобільності
2. Набуття та виконання соціальних ролей
3. Навички упевненої поведінки
4. Протидія дискримінації
5. Здатність до розв'язання конфліктів
6. Інше:

30. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у соціальній сфері в розрізі самопрезентації та практичних життєвих навичок? *

1. Здатність самостійно, творчо, свідомо визначати й проектувати особисте життя
  2. Готовність ефективно використовувати й швидко поповнювати, розширювати, інтегрувати особистий досвід
  3. Здатність до вирішення нестандартних проблем
  4. Інше:
31. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у соціальній сфері в розрізі комунікативних досягнень під час навчання у садочку, школі? *
1. Спроможність застосування засобів комунікації
  2. Спроможність сприймати навчальний матеріал
  3. Спроможність організувати гру, грати, діяти
  4. Інше:
32. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у соціальній сфері в розрізі дозвілля? *
1. Готовність до взаємодії з дітьми, дорослими
  2. Уміння слухати людей
  3. Уміння просити, звертатись по допомогу, висловлювати вдячність, адекватно сприймати відмову
  4. Здатність співчувати та надавати допомогу
  5. Вміння миритися (вибачати й вибачатися)
  6. Прагнення бути частиною групи
  7. Уміння організовувати гру, грати та діяти разом
  8. Інше:
33. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у соціальній сфері в розрізі адаптації до нових життєвих умов? *
1. Готовність переходу у нову родину
  2. Підтримка колишніх родинних зв'язків
  3. Здатність захищати свої права бути почутим
  4. Готовність долучатися до спільної співпраці з новою сім'єю
  5. Інше:

Духовна сфера

34. Яка з наведених нижче навичок є найважливішою у духовній сфері? *

1. Розвивати та відтворювати на якісно новому рівні свій життєвий потенціал
2. Застосовувати потенціал для успішного, свідомого та творчого прийняття рішень
3. Бути творцем свого життя, заняття саморозвитком
4. Інше:

Форми та методи навчання

35. Які форми та методи необхідні для формування життєвих навичок?

1. Тренінги
2. Семінари
3. Лекції
4. Практичні заняття
5. Комплексні довготривалі програми
6. Індивідуальні заняття
7. Короткотривалі фокусовані програми
8. Інше:

36. Які структури, на Вашу думку, повинні займатись формуванням життєвих навичок? *

1. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
2. Служба у справах дітей
3. Центри соціально-психологічної реабілітації дітей
4. Громадські організації
5. Благодійні організації

Соціально-демографічний блок:

Вік

Стать

Статус

Місце проживання

Напівструктуровані інтерв'ю з фахівцями

Вступна частина

Доброго дня!

Мене звати Завгородня Олександра, я студентка бакалаврської програми Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія». Тема мого дослідження «Формування життєвих навичок у дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування». Його мета – з'ясувати, формування яких життєвих навичок потребує особливої уваги з боку усіх зацікавлених соціальних інституцій, громадських організацій та волонтерів для успішної підготовки дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до самостійного життя у майбутньому.

Ви потрапили у вибірку дослідження як фахівець у сфері роботи з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування.

Ми гарантуємо конфіденційність ваших відповідей, а результати опитування будуть оприлюднені тільки в узагальненому вигляді. Для нас важливо аби Ви відповідали на запитання відверто, оскільки це допоможе отримати достовірну інформацію.

Орієнтовна тривалість опитування – 30-40 хв.

За Вашої згоди наша розмова буде записуватися на диктофон, аби полегшити подальший аналіз отриманої інформації.

Основна частина

I. Соціально – демографічні характеристики

Ім'я –

Посада –

Досвід роботи –

Освіта –

Вік -

II. Сутність поняття «життєві навички»

2.1 Як, на Вашу думку, можна сформулювати визначення поняття «життєві навички»?

2.2 Яких життєвих навичок не вистачає дітям сиротам та дітям позбавлених батьківського піклування? Чому? Внаслідок чого це відбувається? Як це можна забезпечити (формування життєвих навичок) ?

III. Процес деінституалізації та його вплив на зміни у системі виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

3.1 Як потрібно вибудовувати процес моніторингу та оцінки, щоб зміни передбачені реформою відбулись? Які бар'єри існують у запровадженні реформи?

3.2 Як потрібно удосконалити процес деінституалізації, щоб досягти поставленої мети?

3.3 Який вплив вчиняють наявні зміни на становище дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування? Розкажіть, будь ласка детальніше? Як це пов'язано з підготовкою дітей до самостійного життя чи життя в їхніх родинях?

3.4 Яким чином забезпечується процес формування життєвих навичок в інституційних закладах? А як це відбувається в сімейних формах виховання? Чи є якісь відмінності? Що схожого?

3.5 Чи може у цьому допомогти спеціальна Державна Програма, яка б зобов'язувала інституційні заклади та представників сімейних форм виховання працювати у цьому напрямку? Чи необхідно створити стандарти такої роботи? Що важливо виписати у таких Стандартах?

IV. Структури, які повинні займатись формуванням життєвих навичок

4.1 Які організації (державні чи недержавні) на Вашу думку повинні займатись формуванням життєвих навичок?

4.2 Що може покращити становище дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування? Що для цього треба?

4.3 Які умови для формування життєвих навичок вже забезпечено, а які ні?

4.4 Які додаткові заходи (навчальні, розробка методичних рекомендацій) мають

бути здійсненні для успішного формування життєвих навичок?

V. Бар'єри на шляху формування життєвих навичок

5.1 Які найголовніші бар'єри при формуванні життєвих навичок?

5.2 Що може допомогти подолати ці бар'єри?

5.3 Як треба удосконалити систему, щоб діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування у подальшому могли забезпечити собі гідне майбутнє?

Заключна частина

Дякую Вам за те, що знайшли час та можливість прийняти участь у дослідженні! Результати будуть опрацьовані і представлені у письмовому та узагальненому вигляді у дипломній роботі.

У разі виникнення запитань, будь ласка, звертайтеся за електронною адресою:
alexazavgor21@gmail.com

Дякую Вам за участь у дослідженні!!!

Дата інтерв'ю:

Час інтерв'ю:

Інтерв'юєр:

ДОДАТОК В

Гайд для напівструктурованих інтерв'ю для випускників
інтернатних закладів

Вступна частина

Доброго дня!

Мене звати Завгородня Олександра, я студентка Національного університету «Києво-Могилянська академія». Я проводжу дослідження на тему «Формування життєвих навичок у дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування». Це дослідження дозволить з'ясувати, які життєві навички необхідні для подальшого життя дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Ви потрапили у вибірку дослідження як експерти з питань у сфері захисту прав дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ми гарантуємо конфіденційність, а усі ваші відповіді будуть оприлюднені у загальному вигляді.

Орієнтовна тривалість опитування - 60 хв.

За Вашої згоди наша розмова буде записуватися на диктофон аби полегшити подальший аналіз отриманої інформації.

Основна частина

Соціально-демографічний блок:

Вік

Стать

Освіта

Статус

Місце проживання

Проблеми та потреби

1. Назвіть найбільш поширені проблеми, з якими найчастіше стикаються діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування?

2. Що потрібно знати дитині, яка проживає в інтернатному закладі про розвиток людини, гігієни, догляду за собою тощо? Чи отримують таку інформацію в інтернатному закладі? Якщо так, то в якому об'ємі?
3. Чи знають діти, незалежно від свого віку, як себе можна захистити у випадку агресії інших дітей? Чи потрібно цьому навчати?
4. Чи знають діти про свої права та обов'язки? Яким чином вони про це дізнаються? Наскільки це важливо для них?
5. Які дитячі потреби, на вашу думку, не можуть задовольнитися в інтернатному закладі на:
  - 100% _____
  - 50% _____

Життєві навички

1. Поясніть, будь ласка, як ви розумієте словосполучення “життєві навички”?
2. Які життєві навички є найважливішими саме для вас? Чому?
3. Які життєві навички сформувались у Вас під час перебування у інтернатному закладі? Що сприяло цьому? Яким чином відбувалось це формування?
4. Які життєві навички сформувались у Вас самостійно? Розкажіть детальніше, як це відбувалось, за допомогою чого?
5. Чи займаються вихователі, вчителі та керівництво закладу формуванням життєвих навичок?
6. Яких, на вашу думку, життєвих навичок не вистачає дітям сиротам та дітям позбавлених батьківського піклування? Чому? Внаслідок чого це відбувається?

Форми та методи формування життєвих навичок

1. Як, на Вашу думку, можна формувати життєві навички? Що може сприяти, допомагати цьому?
2. Які форми та методи повинні використовуватися для формування життєвих навичок?

3. Як можна забезпечити процес формування життєвих навичок? Що для цього потрібно?

Структури, які повинні займатись формуванням життєвих навичок

1. Які організації (державні чи недержавні) на Вашу думку повинні займатись формуванням життєвих навичок?
2. Які допоміжні дії (наприклад, з боку самих дітей) можуть сприяти процесу формування життєвих навичок?

Бар'єри та перспективи

1. Які найголовніші бар'єри при формуванні життєвих навичок?
2. Що може допомогти подолати ці бар'єри та формувати у дітей життєві навички?
3. Які перспективи існують для запровадження процесу формування життєвих навичок? Що може допомогти покращити та налагодити цей процес?
4. Чи є у Вас що додати, може щось важливе для Вас не було ще сказане?
5. Чи може у цьому допомогти спеціальна Державна Програма, яка б зобов'язувала інституційні заклади працювати у цьому напрямку та запропонувала стандарти такої роботи?

Заклучна частина

Дякую Вам за те, що знайшли час та можливість прийняти участь у дослідженні! Результати будуть опрацьовані і представлені у письмовому та узагальненому вигляді у дипломній роботі.

У разі виникнення запитань, будь ласка, звертайтеся за електронною адресою: alexazavgor21@gmail.com

Дякую Вам за участь у дослідженні!!!

Дата інтерв'ю:

Час інтерв'ю:

Інтерв'юєр:

